

A versengő választás és a versengés fogalmának kihívásai

UNGER ANNA¹

ABSZTRAKT

A tanulmány a kortárs nem-demokratikus, de többpárti választásokat tartó rendszerek irodalmához kapcsolódik. Célkitűzése azt bemutatni, hogy a választás versengő jellege kulcsfogalom ezen rendszerek megértéséhez, ám ez a fogalom jelenleg nincs kellőképpen kidolgozva. Előbb áttekinti a verseny és versengő jelleg főbb politikatudományi megközelítéseit, majd a széles körben bevett versengő autoriter hibrid rezsim típusát használva, azt igazolja, hogy a fogalom megalkotói által kidolgozott tipológia nem ad elegendő támpontot ahhoz, hogy a versengő jellegdetektálni lehessen. A bizonytalansági elemhez ugyanis, amit ennek meglétére használnak a fogalomalkotók igazolásként, nem adnak valódi indikátorokat. A tanulmány következtetése, hogy a versengő jelleget ezért nem a beazonosíthatatlan bizonytalansági faktorból, hanem a valódi (versengő) választások meglétét vagy hiányosságait mutató választási integritás fogalmából, valamint manipulált választás fogalmából és sajátosságaiból érdemes levezetni.

KULCSSZAVAK: versengő választás, versengő autoriter hibrid rezsim, fogalomalkotás, választási integritás, választási autokrácia, választáskutatás

ABSTRACT

Competitive elections and the challenges of the concept of competitiveness

The paper relates to the literature on contemporary non-democratic systems with multi-party elections. It aims to prove that electoral competitiveness is a key concept for understanding these systems, but this concept is currently underdeveloped. It first reviews the main approaches of competition and competitiveness, then, using the widely accepted type of competitive authoritarian hybrid regime, argues that the concept developed by its inventors does not provide sufficient support to detect competitiveness, because the factor of uncertainty used by the concept creators to justify its existence is not accompanied by any real indicators. The conclusion of the article is that competitiveness should therefore be derived not from the unidentifiable uncertainty factor, but from the concept of electoral integrity, which indicates the existence or the absence of genuine (competitive) elections, and from the concept and characteristics of electoral manipulations.

KEYWORDS: electoral competitiveness, competitive authoritarian hybrid regime, concept formation, electoral integrity, electoral autocracy, Electoral Studies

¹ ELTE, Emberi Jogi és Politikatudományi Tanszék, Politikai és Nemzetközi Tanulmányok Intézete, Társadalomtudományi Kar; e-mail: unger.anna@tat.k.elte.hu

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Politika és politikatudomány a háború árnyékában

Bevezetés

Napjaink leginkább vizsgált kérdései mind a politikatudomány, mind az alkotmány-jog területén a demokratizáció és de-demokratizáció, autokratizáció és demokratikus visszacsúszás jelenségei. Az elmúlt két évtizedben számos kutatási projekt indult, amelyek a demokrácia mérését tűzték célul, és melyek eredményeképpen számos különböző adatbázis jött létre. Ezek eltérő módszertanokat alkalmazva, rendszerint a politikai rendszer kulcselemeit és a polgári szabadságjogokat, valamint az alkotmányos intézményeket és elveket (V-Dem, Freedom House, Bertelsmann, EIU), illetve a választások integritását, mint a demokratikus politikai rendszerek elengedhetetlen jellemzőjét vizsgálják (Electoral Integrity Project, EIP). Noha a kutatások elsősorban összehasonlító jellegűek és rendszerint globális vagy regionális hatókörrel zajlanak, az egy-egy országról szóló esettanulmányoknak is egyre nagyobb a jelentőségük és elérhetőségük a szakirodalomban. E kutatások eredményeképpen ma már nagyon sokat tudunk a nem-demokratikus rendszerekről, amelyeknek az elnevezésük is megsokszorozódott az elmúlt két-három évtizedben. Míg az 1970-es években a nem-demokratikus rendszereket nagyrészt totalitárius és autoriter típusokra osztotta az irodalom (Linz 1975), mára ennél jóval gazdagabb lett a kategorizálás: zárt és nyitott autokráciák, versengő és nem versengő autokráciák, választási autokrácia, hibrid rezsimek, versengő autoriter hibrid rezsimek, illiberális rendszerek, és így tovább.

A rendszertológia gazdagodását az a folyamat eredményezte és eredményezi mind a mai napig, hogy egyre több nem-demokratikus rendszerben találunk többpárti választásokat (Seeberg 2018). Míg a huszadik század jelentős részében a demokratikus és nem-demokratikus rendszereket viszonylag könnyen el lehetett különíteni már annak alapján is, hogy tartanak-e többpárti választásokat, addig az 1990-es évektől az autokráciák jelentős része már jellemzően pártalapú, és nem is feltétlen egypárti, hanem rendszeresen többpárti választásokat tartó rendszerként működik (Seeberg 2018). Ezeket a rendszereket hibrid rezsimeknek, illetve választási autokráciának nevezték el (Karl 1995; Schedler 2002; Howard – Roessler 2006). E választások jellemzőit és demokratizációs hatásukat rengeteg kutatás vizsgálta (csak párat említve: Howard – Roessler 2006; Lindberg 2006; Levitsky – Way 2010; Bunce – Wolchik 2011; Donno 2013; Schedler 2013; Seeberg 2018).

Az 1990-es évek óta született elnevezések közül mára a két leginkább bevett kifejezés a választási autokrácia, illetve a versengő autoriter hibrid rezsimek (VAHR) lett. Az előbbinél a hangsúly a rendszer működésének autoriter jellegén van; ezt az autoriter hatalmat azonban választások, azaz demokratikus látszat útján tartják fent, sőt, a liberális alkotmányosság teljes intézményrendszere működik az országban – ellentétben azokkal a döntően 1990 előtt működő autoriter rendszerekkel, melyek nem különösebben törekedtek ezeknek az intézményeknek és alapelveknek (hatalom-megosztás, jogállamiság, választói felhatalmazás) még a látszat-alkalmazására sem.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Politika és politikatudomány a háború árnyékában

A rendszer azonban autoriter, mert a látszat mögött olyan strukturális és eljárási megoldásokat találunk, amelyek érdemben lehetetlenné teszik az elszámoltatást és hatalomváltást, még akkor is, ha – minden valószínűség ellenére – az ellenzék esetlegesen mégis (átmeneti) győzelmet tud aratni a választásokon (Schedler 2013; Unger 2018, 2022).

A VAHR esetében azt találjuk, hogy amit a választási autokráciánál Schedler demokratikus-alkotmányos homlokzatként ír le, az itt a hibrid jelleg maga: a demokratikus látszat, azaz a torz, egyenlőtlen, tisztességtelen, de *mégis* versengő választás meglete jelenti a minőségi eltérést a teljes autokráciákhoz képest. Az ilyen rendszerben a verseny valós annyiban, hogy az ellenzéki pártok számára egy apró esély azért van a győzelemre, de hangsúlyozandó, hogy a választás semmiképp sem nevezhető tisztességesnek (Levitsky – Way 2010).

Ezek a választásos, de nem demokratikus rendszerek az adott ország politikai közössége és ezen belül ellenzéke számára is egy nagy, nehezen megválaszolható kérdést állítanak: érdemes-e legitimálni a rendszert a választáson való indulással, ha mindenki tudja, hogy úgysem lehet a hatalmat érdemben leváltani? A közvélekedés – és a szakirodalom többsége is – arra jut, hogy mivel a választás előre nem abszolút biztosan látható kimenetele okán van *némi esély* a váltásra, ezért érdemes megpróbálni a demokratikus utat. Ha a választások tisztességtelenek ugyan, de még versengők, akkor nem lehet feladni azt a reményt, hogy ezen az úton induljon el a demokratizáció. Paradox módon annak ellenére is ez a főáramú álláspont, hogy kutatások ezt immár két irányból is cáfolják. Egyrészt, a számok ennek ellenkezőjét igazolják: a választások nagy többségben (az esetek kétharmadában) nem játszanak demokratizációs szerepet az ilyen rendszerekben, és még a maradék egyharmad esetben is előfordul átmeneti demokratizáció után autoriter visszarendeződés (Donno 2013). Másrészt, a demokratizáció rendszerint – nyolcból hét esetben – nem választások vagy utcai tiltakozások, azaz egy lentről felfelé, hanem tárgyalásos folyamatok, fentről lefelé irányuló folyamatok révén indul el (Przeworski 2022).

Az autoriter rendszerek elkülönítésében, mint látjuk tehát, lényegi jelentősége lett a versengő választásnak E tanulmány alapállítása, hogy a VAHR esetében a valódi lehatárolás nem történik meg. Nevezetesen, a VAHR fogalmát megalkotó szerzők újraalkotják a versengő választás fogalmát, anélkül, hogy megvizsgálnák, hol éri el a torzítás mértéke azt a szintet, ahol már nem beszélhetünk többé érdemi, valódi versenyről. Értelmezésükben a versengő jelleget a választásokra és azok környezetére vonatkozó alapvető szabályok, valamint a hatalom viselkedésének összessége biztosítja, melyet a választáskutatás egyébként rendszerint a tisztességes választás (*fair elections*) jellemzőiként tárgyal. Az alábbi tanulmány célja, hogy bebizonyítsa: az így újrafogalmazott versengő jelleg egy homályos, nem tisztázott, nem kellően lehatárolt kategória lett: a 1) versengő 2) torz, de még versengő, 3) torz, nem versengő hármában nem világos az elkülönülés, a határ a második és harmadik típus között.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Politika és politikatudomány a háború árnyékában

Ez a hiányosság pedig arra mutat rá, hogy szükséges lenne újragondolni a versengő választás fogalmát, a választások integritásának nézőpontjából megközelítve azt.

A tanulmányban ezt a bizonyítást a következőképpen igyekszem megtenni: elsőként a versengő választás szakirodalmi irányait tekintem át. Ezt követően elvégzem a VAHR fogalmának részletes kritikai felülvizsgálatát, segítségül hívva Sartori klasszikus munkáját a fogalomalkotás mint tudományos eljárás lényegi vonásairól. Végül, kísérletet teszek arra, hogy a választási integritás és a választási manipulációk egyre gazdagodó irodalma alapján megmutassam, milyen irányokból, milyen elemzések alapján lehet újraalkotni és lehatárolni a versengő választás fogalmát.

A versengő jelleg fogalma a politikatudományban

Versenyképesség, versengő jelleg – talán így lehetne magyarra fordítani az angol *competitiveness* szót. A verseny, mint a demokrácia egy fontos jellemzője, több, már klasszikusnak tekinthető huszadik századi politikatudományi munkában is megjelent. Schumpeter sokat idézett definíciója szerint a demokrácia egy versengő küzdelem a választók szavazataiért (Schumpeter 2003). Downs a szabadpiaci versenyhez hasonlítja a demokráciát, ahol a választók érdekelismeréseik mentén cselekszenek, és ehhez a kínálatot egy versengő pártrendszer pártjai biztosítják számukra (Downs 1957). Dahl *Polyarchy* c. könyvében a modern demokrácia (*polyarchia*) egyik alapvető jellemzőjének a politikai versenyt tekinti (*contestation*), mely az állampolgárok lehető legszélesebb körének politikai részvételével jár együtt (*inclusiveness*) (Dahl 1971). Dahl esetében azonban hozzá kell tennünk, hogy nála a versengés nemcsak a polyarchia, hanem a versengő oligarchia jellemzője is lehet. A versengés ellentéte itt nemcsak a verseny hiánya, hanem a hegemonia létrejötte is lehet, ami nem a verseny abszolút kizárása, hanem érdemi jellegének ellehetetlenítése. Sartori pártrendszerrekről szóló, elsőként 1976-ban megjelent klasszikusában – a korábbi, döntően pártok számára alapozott (egy-, kettő-, sok-) pártrendszer-elméletekkel szemben – a verseny megléte vagy hiánya mentén alkotta meg pártrendszer-modelljét. A versengő (*competitive systems*) vagy nem versengő rendszerek (*non-competitive systems*) azonban nemcsak a pártrendszerre vonatkoztatható jelzők, tekintettel arra, hogy ezek a pártok közhatalmi pozíciókba kerülnek, így a versengő és nem-versengő jelleget egyaránt használja a szerző a szűkebb értelemben vett pártrendszerre, illetve a politikai rendszer egészére is (Sartori 2005). Karl és Schmitter szintén a demokrácia egyik vonásának tekintik a versenyt, illetve ehhez kapcsolódóan azt a bizonytalanságot, amit a választások előre nem látható kimenetele jelenthet (Karl – Schmitter 1991).

Miután a verseny a demokrácia egyik jellemzőjévé vált, logikus volt, hogy ezt valamiképp elemezhetővé, mérhetővé is kellene tenni. Ennek eredménye az *electoral competitiveness* fogalma a választáskutatásban, mely a versengés mértékét a

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Politika és politikatudomány a háború árnyékában

végeredményből következteti ki: ez az érték a győztes és vesztes (vagy több jelölt esetén az első és a második helyezett, illetve az első és összes többi jelölt) közötti szavazatkülönbség, valamint az inkumbens-előny indikátoraként használatos (Cronert – Nyman 2020; Cox – Fiva – Smith 2018). Ebben az értelemben ez a versenyképesség-fogalom egy kvantifikálásra alkalmas indikátor: erős/magas a versengés, ha a szavazatkülönbség alacsony, és gyenge/alacsony a versengés szintje, ha a szavazatkülönbség magas. Ez azonban nem mond semmit a választás politikai és jogi körülményeiről, annak szabad és tisztességes voltáról, ahogy a verseny esetleges torzulása sem értelmezhető ennek alapján. Tekintettel arra, hogy az e tanulmány számára központi jelentőségű VAHR-konceptió sem ebben az értelemben használja a versengés fogalmát, így tehát ennek az irányzatnak a további vizsgálatától most eltekintek.

A fent említett irodalmi források közül a versengés, versengő jelleg Sartori pártrendszerekről szóló munkájában kapott először kiemelt figyelmet és részletes elemzést.² Sartori az egész kérdéskör érdemi vizsgálatát – elsőre talán meglepő, de rendkívül logikus módon – nem a versengő, hanem a nem-versengő rendszerekről szóló fejezetben végzi el. Elemzésének egyik legnagyobb jelentősége, hogy alighanem az első, aki felismeri, hogy a verseny megléte még nem jelenti a versengő jelleg meglétét is. Ahogy írja, a verseny és a versengő jelleg két külön fogalom: „...a verseny a struktúra, vagy játékszabály. A versengő jelleg a játék egy konkrét (speciális) állapota. Vagyis a verseny a nem-versengő jellegét is magában foglalja” (Sartori 2005: 194). E versengés jellemzője annak korlátlanúsága, mércéje pedig a szavazatok különbsége: minél kisebb a különbség, annál szorosabb a verseny.

Van azonban egy fontos megjegyzése a versengő jelleg kapcsán. A pártok erőfeszítései, az alkalmazott kampánytechnikák, a szavazók felé folytatott bármilyen intenzív politikai aktivitás, összefoglalóan, a politikai mobilizáció nem összekeverendő a versengő jelleggel. Ezt ugyanis egypártrendszerekben, nem-demokratikus rendszerekben is megtaláljuk: példája szerint magas fokú politikai mobilizáció volt a Szovjetunióban is, holott sem verseny (mint keret), sem versengés (mint állapot, lásd fent) nem létezett (Sartori 2005: 194).

Azt gondolhatnánk, hogy ha tehát a versengés legfőbb mércéje a szavazatkülönbség, akkor a szoros választások automatikusan versengő választások. Ez azonban Sartori szerint nincs így. A versengő és nem-versengő elválasztása nem a szoros verseny vagy kihívók nélküli verseny mentén történik. Értelmezésében nem-versengő egy rendszer, ha az ellenfelek/versenyzők egy részét megfosztják az egyenlő jogoktól, akadályoztatással, fenyegetéssel, büntetéssel kell szembenézniük, amennyiben megkérdőjelezzik a választások eredményét (Sartori 2005: 193–194).

² Összehasonlításképpen: Schumpeter és Downs munkájában a competitiveness szó nem szerepel, Dahl is csak egyszer említi. Sartori könyvében ellenben 62 alkalommal találkozunk vele.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Politika és politikatudomány a háború árnyékában

Sartori ugyanakkor nem a versengő jelleget tartja a verseny legfontosabb biztosítékának, hanem azt, hogy a szereplők annak tudatában cselekszenek, hogy vélelmeznek bizonyos választói reakciókat (mint a piaci analógiában a fogyasztói magatartás esetében), igaz, azt is hozzáteszi, hogy ezeket a reakciókat-hatásokat a politikai színtéren könnyebb korlátozni, manipulálni vagy torzítani, mint a gazdasági színtéren.

Összefoglalva Sartori jellemzését, három dolog fontos a további elemzés szempontjából. Egyrészt, hogy elválasztja a versenyt és a versengő jelleget; ezt úgy is mondhatjuk, hogy a választások meglepte még nem jelenti azt, hogy azok valódi, versengő választások. Másrészt, rámutat arra, hogy a konkrét választási végeredmény fontos, de nem kizárólagos mércéje a versengésnek. Harmadrészt kiemeli, hogy meghatározó szerepe van annak, hogy a szereplők közötti jogi-politikai viszonyok milyenek: vannak-e egyenlőtlenségek, fenyegetettség, ellehetetlenítés; azaz a hatalomnak a vesztesek felé való viszonyulása figyelembe veendő szempont (és a nem-versengő rendszer vonása). És ez még akkor is fontos, ha egyébként a verseny strukturális-jogi jellemzőire – és így az említett egyenlőtlenségekre, ellehetetlenítésre, fenyegetésre, stb. – Sartori egyáltalán nem tért ki.

Fogalomalkotás a politikatudományban: a versengő autoriter hibrid rezsím kritikája

A Levitsky és Way által megalkotott versengő autoriter hibrid rezsím a választásokat tartó, de autoriter rendszerek egyik típusa: megkülönböztethetünk – Sartori pártrendszer-elmélete nyomán – hegemon és versengő választási autokráciákat. A szerzőpáros fontos felismerése, hogy a teljesen torz, elcsalt, egyenlőtlen versenyhez képest az általuk versengőnek nevezett választásokon az ellenzék helyzete nem *eleve* kilátástalan, nem ordítóan nyilvánvaló mindenki számára, hogy a verseny csak egy keret, ahogy Sartori is írja, de nincs benne a versengés, mint lehetőség. Amiképp Schedler szerint a választási autokrácia a liberális demokrácia látszata mögé bújva egy autoriter (mert főszabály szerint elszámoltathatatlan és leválthatatlan) hatalmi rendszer, úgy a VAHR a versengő választások látszata mögé bújó korlátozottan versengő, nem-demokratikus rendszer.

Levitsky és Way a politikai rendszereket három kategóriába sorolja: demokráciák, versengő autoriter hibrid rezsimek és teljes autokráciák. Fontos megjegyezni, hogy sokak félreértésével ellentétben a szerzők szerint a VAHR nem demokratikus, még csak nem is valamiféle vegyes, ilyen is-olyan is, hanem egyértelműen autoriter rendszer. Ellentétben azonban a korábbi szerzőkkel, akik a versengő jelleget a demokrácia egyik meghatározó (azaz kizárólagos, csak rá jellemző) tulajdonságként definiálták, Levitsky és Way értelmezésében valódi versengés nem-demokratikus rendszerben is előfordulhat – a különbség annyi, hogy ez nem tisztességes, nem egyenlő feltételek mentén zajló verseny. A teljes autoriter rendszerekhez a zárt

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Politika és politikatudomány a háború árnyékában

(választott intézmények nélküli), illetve hegemon autokráciákat sorolják; utóbbiakban van ugyan választás, de azok kimenetele nem kétséges, mert elnyomás, csalások és komoly korlátozások jellemzik (Levitsky – Way 2010).

Fogalmi újításuk tehát abban található, hogy azt állítják: nemcsak a demokrácia lehet versengő, hanem a nem-demokrácia is. Ugyanakkor meglepő módon a VAHR koncepciója a versengő jelleg definícióját nem tartalmazza: könyvükben a VAHR típusának bevezetése kapcsán csak a hegemon vs. versengő ellentétpárt említik (és ezt sem Sartori, hanem Schedler alapján, azt állítván, hogy a VAHR a választási autokráciák egy meghatározott esete). Típusalkotásukban ehelyett a hangsúlyt arra helyezik, hogy bemutatják, miben tér el az autoriter verseny a demokratikustól. Röviden összefoglalva: a verseny valódi, mert a küzdelem érdemi, de nem demokratikus, mert a pálya számos, vagy akár minden tekintetben a hatalmon lévőnek lejt (Levitsky – Way 2010). E pályalejtés fő indikátorai a választások tisztességtelensége, a polgári szabadságjogok megsértése és az egyenlőtlen játéktér (Levitsky – Way 2010). A szerzők e három kategóriába gyűjtik össze azokat az indikátorokat, melyek közül már akár csak egy megléte is azt igazolja, hogy a rendszer egy VAHR.³

A versengő jelleg definíálásának hiánya azonban egy nagyon fontos logikai és fogalomalkotási hiányossághoz vezet: a szerzők ugyanis nem határozzák meg pontosan, hogy hol van a határ az érdemi (VAHR) és nem érdemi (teljes autokrácia) verseny között. Akár a tisztességtelen választások, akár a polgári szabadságjogok, vagy az egyenlőtlen játéktér leírását vesszük, a felsorolt indikátorok/jellemzők legalább annyira tartozhatnak az általuk teljes autokráciának nevezett típusba, mint a versengőbe. Csak néhány példával illusztrálva: az egyenlőtlen médiahozzáférés, az ellenzéki aktivisták zaklatása, a forrás egyenlőtlenség, a választási szervek elfogultsága legalább annyira jellemzik a hegemon, mint a versengő rendszereket. Vagyis nem világos, hogy mitől lesz az egyik versengő és a másik nem az; másképp megfogalmazva, nem derül ki az elemzésből, hogy hol van a versengőnek nevezett, ámde mégiscsak torz versenyt fenntartó modellben az a pont, ahol a torzítás és egyenlőtlenség már *annyira* torz és egyenlőtlen, hogy valójában kiüresíti az addig sem tisztességes versenyt, versengőből hegemonná, vagy – Levitsky és Way kategóriáját használva – teljes autokráciává változtatva azt.

A szerzők definíciója szerint a VAHR jellegzetessége, hogy a verseny valódi, de nem tisztességes (Levitsky – Way 2010). A valódi verseny indikátora a bizonytalansági tényező (*uncertainty*), vagyis az, hogy az ellenzéknek van elvileg esélye nyerni, a választások nincsenek *annyira* elcsalva-torzítva, hogy ez az esély ne létezzen. E bi-

³ Megjegyzendő, hogy a szerzők a verseny és versengő jelleg Sartori-féle elválasztását nem részletezik, a versengő jelleg mint fogalom is alig fordul elő a kötetben. Időnként az az olvasó benyomása, hogy a két kifejezést csereszabatosan tekintik, azaz verseny akkor van, ha versengés is van, míg más helyeken a versenyt, mint választási processzust – hasonlóképpen mint Sartori – csak egy keretnek tekintik, mely lehet versengő és nem versengő is.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Politika és politikatudomány a háború árnyékában

zonytalanság indikátora a szerzők szerint az, hogy a teljes autokráciákban az autoriter vezetőnek nem kell aggódnia, hogy elveszíti a választást, amiképp az ellenzék is tudja, hogy nem nyerhet. De hogy ezt az aggódás miképp azonosítható be, vélelmezhető, és ennek alapján elemezhető vagy mérhető, azt a szerzők nem részletezik. Vagyis nem tudunk másra hagyatkozni, mint arra, hogy egy versengő és egy hegemón (nem-versengő) autoriter rendszer között a különbség ott van, hogy a versengőben a hatalmon lévő tarthat a választások kimenetelétől (ezért számos eszközzel manipulálja azt, hogy ne veszítse el hatalmát), míg a nem-versengőben a hatalmon lévő nem tart a választások kimenetelétől (mert számos eszközzel manipulálja azt, hogy ne veszítse el a hatalmát). Ha a szerzők szerint a bizonytalanság az a kulcsindikátor, aminek a mentén lehatárolják a versengő és nem versengő rendszereket, akkor ennél pontosabb és jobban detektálható módon kellene viszont definiálniuk ezt a bizonytalanságot, hogy a határvonal egyértelmű, látható legyen.

E határvonal (*cut-off point*) nélkül a tipológia ugyanis valójában nem értelmezhető. Ennek megértéséhez pedig egy rövid módszertani kitérőt kell tennünk, segítségül hívva Sartori egyik klasszikus, tudományos fogalomalkotásról szóló tanulmányát (Sartori 1970). Ebben a vagy-vagy jellegű megközelítés fontosságát (megkerülhetetlenségét) mutatja be a tudományos kategóriák kialakításánál: „...a vagy-vagy logikája nem helyettesíthető a több-kevesebb logikájával. Valójában a két logika kiegészíti egymást, és mindkettőnek megvan a maga indokolt alkalmazási színtere. A ellentét-pólusokat és a dichotóm szembeállításokat nem lehet elvetni: ezek a fogalomalkotási folyamat szükséges lépései” (Sartori 1970: 1039). A fokozati megközelítés egy adott típuson belül természetesen alkalmazható módszer, de e több-kevesebb mérhetőségéhez mindenképp az szükséges, hogy tudjuk, mi az, amit mérni akarunk: „Nem tudunk mérni, csak ha először tudjuk, mi az, amit mérünk. A fokozatok sem tudják megmondani nekünk, hogy mi a dolog maga.” (Sartori 1970: 1038). Ugyanakkor fontos látni, hogy „az osztályozásról a fokozatosságra való áttérés alapvetően abból áll, hogy az „azonos-különböző” jeleket az „azonos-nagyobb-kisebb” jelekkel helyettesítjük, vagyis immár *ugyanannak* a dolognak az eltérő mértékét, nem pedig két különböző dolgot vizsgálunk (Sartori 1970: 1038). Sartori ráadásul arra is figyelmeztet minket, hogy „gyakran összekeverjük a pusztá felsorolást (*check-list-et*) az osztályozással, míg sok úgynevezett osztályozás nem felel meg saját minimálkövetelményeinek sem” (Sartori 1970: 1039–1040).

Az 1. táblázatban bemutatom a Levitsky és Way által használt hármasszintű osztályozást. Ez a táblázat azonban eltér attól, melyet könyvünkben találunk (Levitsky – Way 2010). Abban ugyanis az egyes típusoknál nem a jellemzők meglétét, hanem fokozatát jelzik. És minthogy fokozatokat jelölnek, így az olvasó számára érzékelhetőnek és detektálhatónak *tűnik* a különbség a versengő és teljes autokrácia között, mert a szerzők szerint pl. más helyzetben van a két rendszerben az ellenzék (az egyikben működhet, csak egyenlőtlen feltételek mellett, a másikban be van tiltva, nem hivatalos, vagy akár száműzetésben van), valamint a bizonytalanság szintje is más (de-

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Politika és politikatudomány a háború árnyékában

mokráciában magas, teljes autokráciában alacsony, versengő autokráciában a kettő között van). Ha azonban figyelembe vesszük Sartori módszertani megjegyzéseit a fogalomalkotásról, és először nem mértékben, hanem vagy-vagy alapon vizsgáljuk az egyes típusok sajátosságait a szerzők által meghatározott indikátorok alapján, a következő kép tárul elénk (a klasszifikáció szabályait alkalmazva a +/- jel értelem-szerűen a jellemző meglétét vagy hiányát jelzi, Sartori 1970):

1. táblázat. Levitsky és Way rendszertipológiája (készítette: UA)

	Jellemzők	Demokrácia	Versengő autokrácia	Teljes autokrácia
1	választás	+	+	+ ⁴
2	tisztességtelen verseny	-	+	+
3	szabadságjogok korlátozása	-	+	+
4	egyenlőtlen játéktér	-	+	+
5	valódi verseny (bizonytalanság)	+	+	-

Forrás: saját szerkesztés

A táblázat alapján egyértelműen látszik, hogy a választás körülményeit tekintve sokkal több az azonosság a versengő és teljes autokrácia között, mint a demokrácia és a versengő autokrácia között. Logikus, hiszen a VAHR alaptermészetét illetően nem demokratikus, hanem autoriter rendszer. Az is logikusnak tűnő következtetés, hogy ha viszont van benne némi bizonytalanság (valamekkora elméleti esély ellen-zéki győzelemre), akkor nevezhetjük versengőnek (amiképp a demokrácia is ver-sengő, mert bizonytalan a választások kimenetele).

Mi tehát a probléma? Egyrészt az, hogy a szerzők klasszifikációjuk, azaz az au-toriter rendszereken belül megkülönböztetett speciális típus, a VAHR lehatárolása alapjának azt a jellemzőt választották, melynek indikátorát valójában nem határoz-ták meg. Amíg ugyanis a tisztességtelen verseny, a szabadságjogok korlátozása és az egyenlőtlen játéktér megléte kapcsán pontos és részletes indikátorokat használnak (Levitsky – Way 2010), addig a valódi (mert bizonytalan kimenetelű) verseny ese-

⁴ A teljes autokrácia körébe sorolják a hegemon rendszereket is, melyekben léteznek többpárti vá-lasztások. Levitsky – Way 2010.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Politika és politikatudomány a háború árnyékában

tében semmilyen valódi kapaszkodót nem kapunk, mely alapján beazonosíthatnánk egy-egy rendszert, hogy a versengő vagy a teljes autokrácia típusában tartozik-e. Nem tudjuk meg ugyanis, mitől lesz a verseny bizonytalan. Mert az ellenzék – *against all odds* – nagyon készül? Ez történt 2020-ban a belarusz elnökválasztáson is, mégsem találni olyan elemzést, se a választások előtt, se azt követően, mely versengőnek (bizonytalan kimenetelűnek) látta volna a küzdelmet. Vagy attól lesz bizonytalan, hogy azt látjuk, a hatalom birtokosa minden lehetséges eszközt bevet az ellenzék akadályozására, mert tart a győzelmüktől? Az elmúlt két évtized orosz választásai kivétel nélkül ilyenek voltak, mégsem nevezi senki versengőnek a putyini rendszert.⁵

A probléma másrészt az a VAHR-moddal, hogy figyelmen kívül hagyja azt az alapvető, mondhatni elementáris összefüggést, ami a 2-3-4. jellemzőkből következik az 5.-re. Nevezetesen, hogy ha az alapvető szabadságjogokat korlátozzák, a verseny nem tisztességes, és a versenyzők nem egyenlő pályán játszanak, akkor ezek – akár külön-külön is, hát még együttesen! – már önmagukban jelentős mértékben torzítják, adott esetben felszámolják a versengő jellegét. Hiszen a teljes autokrácia is pontosan ezeket a torzításokat alkalmazza: manipulálja a választást, a választási rendszert, a jogorvoslati eljárásokat, korlátozzák a szabadságjogokat, a médiához való hozzáférést, és így tovább. Ha pedig ez mindkét típusban, tehát a versengő és nem-versengő autokráciában is így van, akkor viszont meg kell tudnunk határozni, hogy mi a 2-3-4. jellemzőknek az a mértéke, ami a versengést (azaz ellenzéki esélyt, a választások kimenetelének bizonytalanságát) még biztosítja, és mi az, ahol az már nem létezik.

A versengő választás sajátosságai a választási integritás és a választási manipulációk irányából

Levitsky és Way megközelítése, még az előbb tárgyalt hiányosságával együtt is, rámutat arra a nagyon fontos fejleményre, hogy az autokráciák immár választások mögé, adott esetben versengőnek látszó választások mögé bújva tartják fenn hatalmukat. E választások versengő/nem versengő jellegének érdemi vizsgálatát azonban sem a választási megfigyelés, sem a választások alkotmányjogi irodalma nem végzi el, ehelyett a klasszikus, demokratikus választásokat jellemző alapelvek⁶ felől elemzik a választásokat. A politikatudományi megközelítések pedig, mint fent láttuk, vagy a szavazatkülönbség alapján döntenek, figyelmen kívül hagyva minden más fontos rendszerjellemezőt (tisztességes választások, jogegyenlőség, egyenlő já-

⁵ Schedler is rámutat, hogy a bizonytalanság valamennyire a hegemon rendszernek is sajátja, vagyis ennek mentén nem elválasztható a két – versengő és hegemon – típus egymástól, mert csak a mérték különbözik (Schedler 2013).

⁶ A választójog általános és egyenlő, a választás szabad, titkos és közvetlen, a körülmények tisztességesek.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Politika és politikatudomány a háború árnyékában

téktér), vagy, mint Levitsky és Way, kifejezetten hangsúlyt fektetnek ezekre a jellemzőkre, de mégsem kapcsolják össze a versengéssel. A tanulmány utolsó részében ezért arra teszek kísérletet, hogy felvázoljak egy, a választások versengő jellegének meghatározására alkalmazható új megközelítést, pontosabban annak lehetséges irányát.

A demokratikus, azaz szabad és tisztességes választások jellemzőit sokáig csak az aktív és passzív választójog felül tárgyalta az irodalom. Meghatározó fordulatot az 1990-es évek hoztak, amikor – nagyrészt az EBESZ kezdeményezésére – elindult a nemzetközi választási megfigyelés gyakorlata. Erre alapozva született meg és gazdagodik folyamatosan az a jogi-politikatudományi háttéroidalom is, amely már túllépett a választójog-központú vizsgálatokon, és a rendszer egészét kezdte vizsgálni (ide értve a választási rendszer, a választási formula, kampányfinanszírozás, illetve a választási eljárás meghatározó elemeit is). Ez a fejlődési folyamat vezetett a választási integritás fogalmának megalkotásához és az ehhez kapcsolódó kutatásokhoz is. Mára az EIP nemcsak kereshető adatbázissal és elemzésekkel, de több meghatározó kötettel is gazdagította a választáskutatás irodalmát (lásd például Norris – Frank – Coma 2015; Norris 2017; Garnett – Zavadskaya 2018). Fontos megemlíteni azt is, hogy a választási integritásnak a szavazói magatartásra gyakorolt hatása az EIP kutatásainak egy fontos iránya – vagyis annak vizsgálata, hogy a nem tisztességes körülményeket a szavazók hogyan érzékelik, értékelik és hogyan hat ez politikai cselekvésükre.

A nem-demokratikus rendszerekben egyértelműen aláássák a választások integritását. Norrisék itt – egyébként Levitsky és Way megközelítéséhez hasonlóan – egy tágabb kereten vizsgálják a választást: értelmezésükben ide tartozik a játéktér jogi szabályozása, a pártoknak a jelöltállításához való lehetősége, az aránytalan mandátumelosztás a lakosság körében (*malapportionment*), a kampányforrások egyenlőtlensége, a szavazók elnyomása, valamint az általánosságban értendő szabálytalanságok és csalások (Norris – Frank – Coma 2015). A szerzők nem említik ugyan, de valójában itt is a Sartori által alkalmazott kettős fogalmi keret fedezhető fel: van a verseny egyfelől, és van a versengés, mint ennek egy lehetősége, másfelől. A választások integritása nem szükségszerű, elengedhetetlen jellemzője a választásoknak – de enélkül nem beszélhetünk versengő, valódi választásokról.

A további elemzéshez két lehetséges út áll rendelkezésre: az egyik, hogy megnézzük a jó gyakorlatokat, megpróbáljuk le- és ezáltal előírni a választások integritása felől egy választási rendszer sajátosságait annak érdekében, hogy megtudjuk, mitől lesz versengő a választás. A másik lehetőség, hogy nem a jó, hanem a rossz gyakorlatok, esetünkben a manipulált választások felől közelítünk a kérdéshez, és arra keressük a választ, hogy hol szűnik meg, tűnik el, válik lehetetlenné a valódi versengés. Fontos hangsúlyoznom, hogy ez a tanulmány ennek a kutatásnak a legelső lépése: így ebben a kezdeti szakaszban még nem az a cél, hogy ez a határvonal meghúzható

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Politika és politikatudomány a háború árnyékában

legyen, hanem annak az elemzési módszernek és útnak a megtalálása, amely elvezethet e határ meghúzásához.

Demokratikus választás sokféle lehet: a részletszabályok nagyrészt az adott politikai közösség belső konfliktusaiból, történelmi fejlődéséből és hagyományaiból erednek. Ezek összegzése, vagy egy-egy, önkényesen mintaadónak kinevezett ország elemzése helyett ezért nem a jó, hanem a rossz példák, azaz a manipulált választások felől kezdem a vizsgálódást. Emellett szól az is, hogy a 2010-es évek óta – néhány korai, 2000-es évekbeli előfutárral együtt – megszületettek azok a rendszerszintű elemzést adó összefoglaló munkák, amelyek a nem-demokratikus, tehát manipulált választások átfogó vizsgálatára adnak lehetőséget. Ha ezeket ismerjük, akkor ezek mentén kísérletet lehet tenni a versengő jelleg újrafogalmazására, a versengő/nem-versengő határvonal meghúzására.

Schedler több munkájában is foglalkozik a választási autokráciák manipulációs eszközeivel és stratégiáival (Schedler 2002, 2006, 2013). Elemzéseinek lényegi vonása, hogy a megközelítés mindig a manipulatív hatalom szándéka felől történik: az elérendő cél ismertetése megelőzi az eszközt. Vagyis a fő kérdés nem az, hogy az autokrata mit csinál, hanem hogy miért. A választási autokrácia analógiája a játékelméletről ismert aszimmetrikus játék és az ebben található szuverén játékos megléte: a versenyző nemcsak ellenfél, hanem a szabályok megalkotója és versenybíró is egyben (Schedler 2013). Ennek a helyzetnek a fenntartására törekszik a hatalmon lévő szereplő, így a manipulációk nem pusztán egy jobb választási eredményt, hanem ennek az aszimmetrikus játéknak a fenntartását szolgálják elsősorban (magyarozatát lásd: Unger 2022).

Birch monográfiájának egyik nagy erénye, hogy nemcsak áttekinti a választási manipuláció irodalmát, hanem az országspecifikus esettanulmányok helyett egy elméleti keretet, és erre épített-rendszerezett elemzést alkot a választási manipulációkról. Fontos megállapítása, hogy választási manipuláció nemcsak nem-demokratikus rendszerekben történik meg: megkülönbözteti a hiányosságokból, tévedésből adódó hibák (*mispractice*) és a szándékolt hanyagság, visszaélés (*malpractice*) gyakorlatát (Birch 2011). A manipulációknak három fő típusát különbözteti meg:

- az intézmények;
- a szavazatformálás (*vote choice*);
- a szavazási cselekmény (*voting act*, lényegében a választási eljárás egésze) manipulációja.

Amiképp azonban különbség van hiányosságok és visszaélés között, úgy a manipuláció is ölthet legitim és illegitim formát (Birch 2011). Értelmezésében ilyen legitim manipuláció például a választási rendszer megalkotása – nem lévén semleges választási formula, akármilyen rendszert alkotunk is, valakiknek kedvezni, míg másoknak ártani fog.

Seeberg, noha épít Birch munkájára, egy szofisztikáltabb keretet dolgozott ki. Ennek lényege, hogy nem a manipuláció színtereit vagy típusait alkotta meg, hanem

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Politika és politikatudomány a háború árnyékában

ún. manipulációs stratégiákat határozott meg. Ezek a stratégiák azt célozzák, hogy az autoriter hatalomgyakorló olyan többséget tudjon szerezni választásról választásra, amely biztosítja számára a lehető legnagyobb kontrollt a politikai rendszer és annak formálása felett, stabilizálva saját hatalmát (Seeberg 2018). E stratégiák a következők:

1. rendszerszintű manipuláció, mely a választási rendszer torzítását jelenti a megfelelő eredmény biztosítása érdekében;
2. a választói preferencia-formálás manipulációja, mely a nyilvánosságot és a választók politikai nézeteit célozza;
3. a választói preferencia-kifejezés manipulációja, mely nemcsak a szavazatleadás konkrét körülményeit jelenti, de ide tartozhat a szavazatvásárlás, vagy ennek kiterjedt, kliens-patrónus jellegű megvalósítása, újraelosztási rendszerek használata e célból;
4. korlátozott hozzáférés a szavazathoz, mely esetben a vélt ellenzéki szavazók helyzetét jogi és egyéb módokon nehezítik, vagy akár teljesen ellehetetlenítik őket abban, hogy részt tudjanak venni a választáson;
5. szavazatszámhlálási manipulációk. (A stratégiák részletes leírását lásd: Seeberg 2018).

2. táblázat Választási manipulációk típusai (készítette: UA)

Birch modellje	Seeberg modellje
intézményi	rendszerszintű
szavazat-formálási	szavazói preferencia-formálási
	szavazói preferencia-kifejezési
szavazat-leadási (eljárási)	korlátozott hozzáférés a szavazáshoz
	szavazatszámhlálási

Forrás: saját szerkesztés

Mint látható, van némi hasonlóság Birch és Seeberg megközelítése között (2. táblázat), értelmezésem szerint az utóbbi részletesebb, alkalmasabb a versengő jelleg értelmezéséhez is.

Egy gondolat erejéig azonban vissza kell térni Levitsky és Way koncepciójához: ugyanis az általuk használt elemzési keret – tisztességtelen verseny, szabadságjogok korlátozása, egyenlőtlen játéktér – valójában körülöleli ezeket a manipulációkat, akár Birch, akár Seeberg modelljét vesszük. Ezek a „sérülések” ugyanis egyszerre lesznek eszközei és eredményei azoknak a manipulációknak, melyeket utóbbi szerzők bemutatnak. Úgy is mondhatnám, hogy a VAHR-konceptió alapterete ezeket a manipulációkat körülveszi, ha úgy tetszik, felöleli: mindegyik típusnál felfedezhető legalább valamelyik VAHR-jellemző megléte.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Politika és politikatudomány a háború árnyékában

Amint azt az előző fejezetben igazolni próbáltam, a bizonytalanság megléte a versengés megkülönböztető jegyeként nem elégséges, mert nem világos, hogy miképp azonosítható ez egy politikai rendszerben. Birch, de még inkább Seeberg elemzési kerete mentén azonban már meg tudunk vizsgálni egy adott választási rendszert. Egyrészt, hogy fellelhetők-e bennük ezek a manipulatív stratégiák és technikák, másrészt, hogy ezek hogyan hatnak a szereplőkre, beleértve az ellenzéki pártokat és a választókat is. Ezen stratégiák és technikák elemzésében és értékelésben fontos segítséget jelenthet a választási megfigyelések szakirodalmá és az egyes országjelentések is: melyek azok a megoldások, amelyeket még elfogadhatónak ítélnék a riportok, és melyek azok, amelyeket már nem. Hasonlóképpen fontos lenne a bírósági döntések alkalmazása: az egyes választójoggal, választási eljárással, kampányfinanszírozással, stb. kapcsolatos döntések vizsgálata, mind nemzeti, mind szupranacionális (pl. Emberi Jogok Európai Bírósága) szinten: hol húzták meg a bíróságok a jog-jogtalan határát. Ez a megközelítés – mely egyszerre vizsgálja a létező esetjogot valamint a megfigyelések következtetéseit – a választási integritás-kutatások módszere, mely a nemzetközi egyezmények, globálisan elismert normák és elvárások felől közelíti meg a választásokat, beleértve nemcsak a konkrét választási rendszert, hanem az ahhoz kapcsolódó intézményeket és időszakokat is (Norris 2013).

Azt vélelmezem, hogy egy ilyen szisztematikus vizsgálat eredményeképp a mai-nál jobban kirajzolódna, és ezáltal meghúzható lenne a versengő/nem-versengő jelleg határa is: vagyis a versengés feltétele a manipuláció hiánya. Ha ily módon a versengő jelleg a manipulációk meglététől/hiányától tesszük függővé, nem pedig a szereplők vélt érzelmeitől, melynek beazonosíthatósága, és ezáltal tudományos módon való vizsgálhatósága erőteljesen korlátozottnak tűnik.

Összegzés

Amiképp Sartori fogalmaz, „végső soron nem megkerülhető, hogy az emberi megértés – a mód, ahogy az elménk működik – igényli a határvonalakat” (Sartori 1970: 1038). A klasszifikáció nemcsak a tudományos diskurzus alapja, hanem az elemzés tisztaságának alapvető feltétele is (Sartori 1970). A tanulmányban tárgyalt versengő autokrácia esetében azonban megítélésem szerint a klasszifikáció hiányos. Ennek pedig két okból is kiemelt jelentősége van. Egyrészt a tudomány szempontjából: tudunk-e fejleszteni ezen a kategórián, illetve meg tudjuk-e oldani azt a kihívást, amelyet ez a fogalomalkotás teremtett, nevezetesen, a versengő jelleg eddigieknél konkrétabb definiálását. Másrészt a hétköznapi élet és a politikai valóság szempontjából szintén a tudomány felelőssége, hogy tud-e megfelelő fogalmakat alkotni a valóság leírására és megértésére. Abban a korban pedig, amikor a választás már nemcsak a demokráciák sajátja, megkülönböztető jegye, különösen nagy felelőssége a politika-

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Politika és politikatudomány a háború árnyékában

tudománynak, hogy megpróbálja pontosan rögzíteni, hol kezdődik és hol ér véget a versengő választás.

Irodalom

- Birch, S. (2011): *Electoral malpractice*. Oxford, Oxford University Press. doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199606160.001.0001
- Bunce, V. – Wolchik, S. L. (2011): *Defeating Authoritarian Leaders in Postcommunist Countries*. Cambridge, Cambridge University Press <https://doi.org/10.1017/CBO9780511977404>
- Cox, G. W. – Fiva, J. H. – Smith, D. M. (2018): Measuring the Competitiveness of Elections, *CESifo Working Paper* No. 7418. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3338772>
- Cronert, A. – Nyman, P. (2020): A General Approach to Measuring Electoral Competitiveness for Parties and Governments. *Political Analysis*, 29(3): 37–355. DOI:10.1017/pan.2020.30
- Donno, D. (2013): Elections and Democratization in Authoritarian Regimes. *American Journal of Political Science*, 57(3): 703–716. <https://doi.org/10.1111/ajps.12013>
- Garnett, H. A. – Zavadskaya, M. (2018): *Electoral integrity and political regimes. Actors, strategies and consequences*. London and New York, Routledge
- Howard, M. M. – Roessler, P. G. (2006): Liberalizing Electoral Outcomes in Competitive Authoritarian Regimes. *American Journal of Political Science*, 50(2): 365–381. <https://doi.org/10.1111/j.1540-5907.2006.00189.x>
- Karl, T. – Schmitter, P. (1991): What Democracy Is... and Is Not. *Journal of Democracy*, 2(3): 75–88. 10.1353/jod.1991.0033
- Levitsky, S. – Way, L. A. (2002): Elections without democracy: the rise of competitive authoritarianism. *Journal of Democracy*, 13(2): 51–65. DOI:10.1353/jod.2002.0026
- Levitsky, S. – Way, L. A. (2010): *Competitive Authoritarianism. Hybrid Regimes After the Cold War*. Cambridge, Cambridge University Press doi.org/10.1017/CBO9780511781353
- Lindberg, Staffan I. (2006): *Democracy and Elections in Africa*. Baltimore, The Johns Hopkins University Press. doi:10.1353/book.3263
- Linz, J. J. (1975): Totalitarian and authoritarian regimes. In: Greenstein, F. I. – Polsby, N. (eds.): *Handbook of Political Science, 3. Macropolitical Theory*. Addison-Wesley Publishing, Reading, Massachusetts
- Norris, P. (2013): The new research agenda studying electoral integrity. *Electoral Studies*, 32(4): 563–575. doi:10.1016/j.electstud.2013.07.015

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Politika és politikatudomány a háború árnyékában

- Norris, P. – Frank, R. W. – Coma, F. M. (eds.) (2015): *Contentious Elections. From Ballots to Barricades*. New York and London, Routledge <https://doi.org/10.4324/9781315723068>
- Norris, P. (2017): *Why American Elections Are Flawed (And How to Fix Them)*. Cornell University Press. <https://doi.org/10.7591/cornell/9781501713408.001.0001>
- Przeworski, A. (2022): Formal Model of Authoritarian Regimes: A Critique. *Perspectives on Politics*, 1–10. doi:10.1017/S1537592722002067
- Sartori, G. (1970): Concept misformation in comparative politics. *The American Political Science Review*, 64(4): 1033–1053. doi:10.2307/1958356
- Sartori, G. (2005): *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*. ECPR, Colchester
- Schedler, A. (2002): The Menu of Manipulation. *Journal of Democracy*, 13(2): 36–50. DOI: 10.1353/jod.2002.0031
- Schedler, A. (ed.) (2006): *Electoral Authoritarianism. The Dynamics of Unfree Competition*. Boulder, Colorado, Lynne Rienner Publishers. <https://doi.org/10.1515/9781685857479>
- Schedler, A. (2013): *The Politics of Uncertainty: Sustaining and Subverting Electoral Authoritarianism*. Oxford, Oxford University Press doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199680320.001.0001
- Seeberg, M.- B. (2018): *State Capacity, Economic Control, and Authoritarian Elections*. London and New York, Routledge DOI:10.4324/9781315473413
- Unger A. (2018): A választás mint rendszerkarakterisztikus intézmény. *Fundamentum*, 22(2): 5–16.
- Unger A. (2022): A hibrid rezsim fogságában. Rendszertipológia, választások és a demokratizáció esélyei. *Fundamentum*, 26(1–2): 23–35.